

Hyfs och stil i sättet att skriva om lobotomi

Ett nedslag i psykiatrins historia där ironin var vapen

Ar 1944 gjordes, av den dåtida kunnigaste staben av hjärnkirurger och psykiatrer i Stockholm, de första lobotomierna i Sverige. Medierna var snabba med att presentera nyheten. Nyheten om »två märkliga operationer« på sinnessjuka från Beckomberga sinnessjukhus nådde den lilla dagstidningen *Gotlänningen* den 2 september 1944. Operatör var hjärnkirurgen Gösta Norlén, och som initiativtagare uppgav tidningen docent Snorre Wohlfahrt, psykiater på Beckomberga. TT-notisen, 27 rader i en spalt, gav läsarna en fingervisning om att det fanns hopp om att framgångsrikt kunna behandla svårt sinnessjuka med den nya metoden: »Ehuru man än så länge inte kan säga något om resultatet i de svenska fallen ge utländska erfarenheter vid handen att metoden kan anses mycket lovande.«

1945 offentliggjordes i *Svenska Läkartidningen* [1] att resultatet av Norléns och Wohlfahrts 15 första lobotomifall redan före årsskiftet hade föredragits i sektionen för psykiatri och neurologi i Svenska Läkaresällskapet. Lobotomins terapeutiska värde presenterades i slutkommentaren med ett positivt slutomdöme men med reservationen att resultaten »ska betraktas som preliminära«. Sju av de 15 opererade bedömdes som oförbättrade i redovisningen, tre blev »mindre spända«, två utskrivna och tre bedömdes »förbättrade (lugn, ordnad, avspänd)«. Observationstiden varierade mellan fyra och tolv veckor, och huvuddelen av de opererade var diagnostiserade med schizofreni. Norléns två

första operationer, de i *Gotlänningen* beskrivna som »märkliga operationer«, hade utförts på en 51-årig patient diagnostiserad med schizofreni sedan sju år. Det andra fallet gällde en »eretisk imbecill (explosiv)« – resultatet av dessa operationer var inte uppmuntrande – postoperativt bedömdes båda patienterna som: »oförbättrad, bråkig, svårskött«.

1946 hade lobotomiförsöken i Stockholm blivit flera. Hjärnkirurgen Olof Sjöqvist och psykiatern Gösta Rylander hade nu börjat med lobotomioperationer [2]. Norröver, på Sidsjöns sjukhus i Sundsvall, blev snart lobotomi en accepterad operation. Där gjordes 59 lobotomier 1946, och ingreppen gjordes på allmänkirurgisk klinik [3]. Vid Umedalens sjukhus i Umeå, som saknade neurokirurg, startade lobotomiepoken hösten 1947 [4].

Transformationen av lobotomins praktik hade gått rasande fort från de tidiga försöken till att bli etablerad praktik på de statliga sinnessjukhusen. Tidningar runt om i landet följde den nya kirurgiska metoden att behandla sinnessjukdom, och i Umeå skrev man: »Obotligt sinnessjuka kunna nu bli friska – tvångsföreställningar avlägsnas med ny operationsmetod« [5].

När Tidens Kalender 1946 [6] hamnade på bokhandelsdiskarna i början av 1947 nådde den snart de tusentals svenskar som ville vara up-to-date med det som hänt inom vetenskapen, bland annat medicinen. Det fanns upplysning om lobotomi. Professor Gunnar

NEUROKIRURGI PÅ 1400-TALET. Målning av holländske konstnären Hieronymus Bosch, gjord någon gång mellan 1475–1480. Enligt dåtida holländsk folktro kunde sinnessjukdom botas genom att stenar plockades ut ur huvudet. Målningen finns på Pradomuseet i Madrid.

Foto: IBL bildbyrå

Dahlberg håller i pennan. I kalenderns kapitel om framsteg inom medicinen de senaste 25 åren berör han upptäckten av penicillin, introduktionen av insulinet, behandling av astma med adrenalin och längre in i texten den skockbehandlingen med cardiazol av patienter med schizofreni: »Patienten får dåligt minne en tid, men minnet återkommer och några egentliga olägenheter medför inte behandlingen. ... Man kanske inte kan säga detsamma om en annan behandlingsmetod, ... (som) ... bygger på iakttagelser som man gjort vid vissa operationer av hjärntumörer. Om man då måste ta bort främre delen av hjärnan har patientens karaktär och uppträdande ofta sedan undergått en påfallande förändring: Han blir mera gladlynt och omdömeslös. En stadgad humör får exempelvis lust att gå ut och dansa. När det gäller svåra fall av schizofreni tillgripes man därför ibland den åtgärden (prefrontal lobotomi) att göra ett hål vid vardera tinningen och vispa omkring i främre delen av hjärnan så att denna inte längre fungerar. Det visar sig då att en hel del patienter blir avsevärt förbättrade, men de får ofta en övergående period då de är förskräckligt fula i munnen. Detta går emellertid så småningom över.«

Dahlbergs beskrivning av lobotomiingreppet, »göra ett hål vid vardera tinningen ... vispa omkring i främre delen av hjärnan så att denna inte längre fungerar«, och dess effekt på patienten kom att få officiell kritik i Svenska Läkartidningen [7] från två av lobotomipionjärerna, psykiatern Snorre Wohlfahrt och hjärnkirurgen Olof Sjöqvist, i Stockholm. De båda hade med »häpnad« läst Dahlbergs artikel. Kritiken mot Dahlberg var så skarp att man kunde känna ilska bakom det ändå vördsamt återhållna språket. Rubriken var: »Professor Dahlberg och populärmedicinen«, den inleddes: »Tar Ni verkligen en visp?, frågade misstroget maken till en patient med mångårig tvångstankesjuka, som den ene av oss på goda grunder föreslagit lobotomi, samt framvisade vid närmare förfrågan ett exemplar av Tidens Kalender.«

Wohlfahrt och Sjöqvist (W/S) gjorde, för att stärka kritiken mot Dahlberg, en jämförelse med andra artiklar som medicinskt sakkunniga skrivit i samma Tidens Kalender 1946. Dessa sju andra medarbetares artiklar, däribland Lars Leksells, Torsten Gordhs och K-J Grenabos, har, skriver W/S, ett »sobert skrivsätt« och de meddelar även »exakt kunskap«. De inger mera förtroende och »de skilja sig också i vad avser ... uppgifternas pålitlighet på ett markant och välgörande sätt från det nyss nämnda citatet.«

W/S avslutar med stor tyngd kritiken: »Så mycket starkare blir då kritiken gentemot den kollega, som missbrukar en sådan ansvarsfull ställning och i stället för att ge allmänheten exakt kunskap i ett allvarligt ämne förfaller till en ovärdig, raljerande kåseriton.«

Kontroversen blir inte uppmärksammas bara i Svenska Läkartidningen. Den når nu också utanför de medicinska professionernas sfär. I Sydsvenska Dagbladet [8] under rubriken »Populärmedicin« publicerades 1949 – bara några månader innan Egaz Moniz skulle tilldelas Nobelpriset för lobotomi – en kortare enspaltig text som citerade bråket om Dahlbergs sätt att skriva om lobotomi.

År 1956 var den tidiga lobotomiepoken redan över i Sverige. På några sinnessjukhus brukades dock fortfarande den »gamla« prefrontala lobotomin, ad modum Freeman/Watts.

GUNNAR DAHLBERG, 1893–1956, ärfte-
lighetsforskare och statistiker, professor i rasbiologi. Här visar han upp en katt med 7 klor.
Foto: Pressens bild

OLOF SJÖQVIST, 1901–1954, docent i neurokirurgi. Målning av Totte Lagerstein, 1951.
Foto: Ur boken »Söder-sjukhuset 50 år«

SNORRE WOHLFAHRT, 1895–1969, professor i psykiatri.
Foto: Göran Wohlfahrt

Dahlbergs populärvetenskapliga arbete inom medicinen hade fortsatt, och 1956 var han också huvudredaktör för »Svenska Röda Korsets medicinska uppslagsbok« [9] och därmed ansvarig för dess innehåll.

Så här beskrivs lobotomi i uppslagsboken: »Lobotomi, operation genom vilken frontalloben skiljes från övriga delarna av hjärnan. Operationen utförs på sinnessjuka som är bråkiga och besvärliga och därför svåra att sköta. Man gör ett hål vid tinningen och skär av hjärnans framlob på bägge sidor genom detta hål. Sedan bli patientens psyke förändrat. Första tiden är han mycket grov i munnen, använder oanständiga uttryck osv. Efter ett par månader går detta över, och patienten blir sedan jämförelsevis gladlynt och företer oftast en avsevärd förbättring i sitt tillstånd. Han är medgörlig och till viss del resonabel. Han företer ingen märkbar intelligensnedsättning. Man strävar numera att förbättra operationen genom att utföra mera begränsade avskärningar. Jfr. Moniz«

Jämförs beskrivningarna av lobotomi som här i Svenska Röda Korsets uppslagsbok 1956 med Dahlbergs sätt att beskriva operationen i Tidens Kalender 1946, tycker man sig tydligt känna igen Dahlbergs penna. Det finns inte belägg för detta, men vissa faktorer talar för att det är han som skriver. Stilen finns där, med det mycket korthuggna uttrycks-sättet, likaså finns samma formspråk – först så gör man sig – då blir det så – och sen får man en »medgörlig patient«. Vi saknar dock matlagningsmetaforen från 1946. Även om hypotesen ovan är felaktig så kan vi ändå ställa frågan: Varför publicerar Dahlberg en text om lobotomi som denna?

Ett nytt innehåll, en ytterligare kritisk hållning finns här i texten från 1956. Kritiken riktas nu, inte bara mot operationsteknikens karaktär, utan också mot hur indikationer ställdes för lobotomi. »... Operationen utförs på sinnessjuka som är bråkiga och besvärliga och därför svåra att sköta.« Med säkerhet kan man nog förstå att de psykiatrer och kirurger som praktiserade lobotomi såg den som en värdefull och bra behandlingsmetod och att de inte alls omfattade det som här framgår. Texten om lobotomi i Svenska Röda Korsets uppslagsbok 1956 gör alltså vidräkning med de sinnessjukhusläkare som utförde lobotomi på värdeekonomisk indikation. Texten, riktad till en bred svensk läsekrets, kan sägas utmana lobotomisterna, återigen med ironisk ton.

När år 1956 är nått i lobotomins historia i Sverige kan denna beskrivning tyckas som en orättvis betraktelse över metoden, som vid den här tiden i huvudsak utmönstrats och ersatts av klorpromazinet. Man kunde då ha förväntat sig att Dahlberg, vid 1950-talets mitt, hade uppmärksammat att lobotomi som behandlingsmetod var på väg ut ur psykiatrin. I stället läggs tyngd i texten på att man »borrar« och »skär« och att man där efter – som genom ett trollslag – får en patient som visserligen är »grov i munnen« men dock så småningom »gladlynt« och »medgörlig«. Vi kan nog säga att Dahlbergs uppfattning om lobotomi fortfarande är orubbad – oavsett om det är hans penna eller någon av de medverkande medarbetarnas som skriver. Det ironiska uttrycks sättet, som liknar vad Dahlberg skrev 1946, bär ett slags övertygelse att något mycket främmande gjorts i hjärnorna på dessa patienter.

Var Dahlberg en allvarlig motståndare till metoden och dess vetenskapliga bas? Vill han undvika att föra kritiken inom professionen? Är det möjligen så att han söker stöd

hos uppslagsböckernas läsare för att bygga upp en lobotomikritisk hållning? Provocerar han lobotomisterna? Vill han visa att hans ironiska vapen är effektivt? Vi kan egentligen inte ge rätt svar. (Dahlberg var vänsterman, socialdemokrat, »radikal, rationalistisk och kritisk« och »hans självsäkerhet var ofantlig«, skrev Herbert Tingsten, 1896–1973).

Professor Gunnar Dahlberg var en flitig skribent i populariserade publikationer om medicin i Sverige. Han var också redaktör för »Tidens läkarbok«, en publikation med lång historia, den utkom första gången 1924, en andra upplaga kom 1926, dess tredje upplaga, 1948 och det finns även en upplaga från 1958.

Flera frågor behöver ställas. En sådan gäller i vilken mån Gunnar Dahlberg, i egenskap av populärmedicinsk redaktör och skribent, låter egna behandlingsideologiska synpunkter styra innehållet. Kan Dahlberg ha haft preferenser för gamla »beprövade« behandlingsmetoder i psykiatri och ett kritiskt förhållningssätt till nya, som lobotomi, och att detta slår igenom i innehållet i Tidens Kalender?

Varför skrev Dahlberg om psykiatrisk behandling så här? Kan det vara så enkelt att han bara intagit en avslappnad attityd till vad som är tillåtet i populärvetenskaplig publicistik? Kan det ha varit så att han, efter lång erfarenhet av populärmedicinsk publicering, upptäckt att risken för att utsättas för kritik från den svenske läsaren för felaktigt urval eller irrelevant innehåll var mycket liten, eller att läsarna kände sig underhållna nog även om det skrivna var både inaktuell och udda?

Det är okänt hur professor Dahlberg i stort betraktades av psykiatrer eller andra inom den medicinska professionen i Sverige. Vi har här dock pekat på ett exempel där stark kritik riktats mot honom från professionella kollegor.

Hur intresserad var Dahlberg av psykiatri? I viss mån, i sin egenskap av chef för Rasbiologiska institutet, där han efterträdde Herman Lundborg som chef 1936, kom han att studera psykiatriska patienter. Han blev professor i rasbiologi, och hans arbete kom bl a att bestå av statistiska ärftlighetsstudier. Han behandlade tvillingproblemet, inavel hos människan och psykiskt sjukas fruktsamhet [10].

Dahlbergs inblandning i psykiatrisk behandlingsforskning i Sverige var av ett mycket ovanligt och kortvarigt slag. I ett vetenskapligt arbete, presenterat i Upsala Läkareförenings förhandlingar arbetsåret 1942–1943, redogör Dahlberg för sitt säregna behandlingsförsök. Två patienter från Långbro sjukhus, den ene i det maniska stadiet av bipolär sjukdom, den andre i det depressiva stadiet, liggande bredvid varandra på var sitt operationsbord får byta en halv liter blod med varandra. Dahlberg ville pröva om han på så sätt kunde påverka respektive symtom hos de två. I redovisningen av försöket konstaterar han att ingen effekt uppnåddes genom blodtransfusionerna men att en upprepning av experimentet i större skala vore önskvärd.

Mitt i allvaret med försöket, när Dahlberg skriver i Upsala Läkareförenings förhandlingar vill han berätta något för läsaren: den maniske patienten i försöket var en judisk skräddare. När Dahlberg förklarar för skraddaren att han skulle ge blod till en medpatient tillfrågades han om han hade något emot detta. I arbetet, skrivet på engelska, upplyser Dahlberg att den judiske patienten svarade: »Not at all, we (the jews) are

accustomed to letting our blood.« Återigen, stilen hos Dahlberg framskyftar även i detta vetenskapliga arbete.

Idéhistorikern, Kjell Jonsson, Umeå, vars forskningsintresse är popularisering av vetenskap, har forskat i Dahlbergs idévärld. Jonsson skriver att Dahlberg ansåg att kunskaper om människans kropp var medicinsk folkupplysning i syfte att människorna skulle kunna sköta sig bättre. Särskilt viktig var denna kännedom om kroppen för kvinnan. Det viktigaste argumentet för medicinsk folkupplysning fann Jonsson i Dahlbergs bok, »Boken om Kvinnan« och i Tidens läkarbok. – Här kommenterar Dahlberg det viktigaste skälet för att bedriva upplysning om medicin – detta skäl var: skyddet mot kvacksalvare.

Dahlberg tycks också ha hållit uppfattningen om vetenskap mycket högt. I en artikel, »Vetenskap och moral«, i denna tidnings föregångare, Svenska Läkartidningen, 1946 [11], inleder han högtidligt: »Vetenskapen står högt över oss fattiga människor. Den representerar sanningen så långt vi har nått den. Den betyder skarp sinne och omutligt sanningsökande.«

Dahlberg–Wohlfahrt/Sjöqvist-kontroversen är ett tidigt svenskt exempel på laddningen inom professionerna kring psykokirurgi. I sin metafor om vispen i hjärnan är Dahlberg inte bara vitsig utan också – i lobotomistens ögon – vördnadslös. Reaktionen hos lobotomisterna är begriplig, speciellt begriplig är Wohlfahrts reaktion. Wohlfahrt varnade tidigt både för den höga dödligheten och risken för överanvändning av lobotomi på patienter med schizofreni.

Medierade kontroverser av det här slaget visar sig vid närmare granskning ha ett betydligt större djup än man kan tro. Det är inte bara ordfäkteri vi ser här, det är nog i grund och botten en djupare konflikt om vetenskapsynen och lämpligheten i psykokirurgi vi faktiskt bevittnat, där Dahlberg väljer språket som vapen.

Kenneth Ögren,

med lic, doktorand, institutionen för klinisk vetenskap, sektionen för psykiatri och institutionen för kultur och medier, Umeå universitet
kenneth.ogren@psychiat.umu.se

REFERENSER

- Norlén G, Wohlfahrt S. Några försök med praefrontal leucotomi. Svenska Läkartidningen 1945; 23:1572-84.
- Rylander G, Sjöqvist O. Frontal lobotomi vid psykiska sjukdomstillstånd. Nord Med 1946; 29:557-72.
- Ögren K, Sandlund M. Psychosurgery in Sweden 1944–1964. Journal of the history of neurosciences 2005; 14:353-67.
- Blomqvist I. Övriga diskussionsinlägg. Nord Psyk Medl 1949; 3:54.
- Västerbottens Folkblad. Obotligt sinnesjuka kunna nu bli friska 1/11 1947.
- Dahlberg G. Tjugofem års framsteg inom teknik och naturvetenskap. Inledande översikt av professor Gunnar Dahlberg. Tidens Kalender 1946; 47.
- Sjöqvist O, Wohlfahrt S. Professor Dahlberg och populärmedicinen. Svenska Läkartidningen 1949; 46:276-7.
- Sydsvenska Dagbladet. Populärmedicin 27/6 1949.
- Svenska Röda Korsets medicinska uppslagsbok, trettonde omarbetade upplagan, 150:e tusendet. Stockholm: P A Nordstedt och Söner; 1956. p. 644.
- Jonsson Kjell. Rasbiologi från vänster. I: Christer Nordlund, redaktör. Livsföreställningar: Kultur, samhälle och biovetenskap. Umeå: Kungl Skytteanska Samfundets Handlingar; 2004. Nr 55 p. 39-60.
- Dahlberg G. Vetenskap och moral. Svenska Läkartidningen 1946; 15:1213-5.